

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Володимирський М.Ф. Організація радянської влади на місцях. – К., 1920; Петровський Г.І. Ради в боротьбі за генеральну лінію партії. Доповідь на XII з'їзді Рад. – Харків. – С. 8-10; Качинський В. Що повинна робити сільська рада? – Одеса, 1925; Мануїльський Д. Порадник волосного організатора радянської влади. – Харків, 1920; Буценко А.И. К вопросу о районировании Украины. – Харьков, 1925; 2. Кукушкин Ю.С. Сельские Советы и классовая борьба в деревне (1921-1932 гг.). – М., 1968; Стоян П.К. Советское строительство в Украинской ССР в 1921-1925 гг. // Автореф. дис. д. и. н. - К., 1956; Слипченко В.А. Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление Советской власти в 1921-1925 гг. – К., 1965; Шатов А.И. Коммунистическая партия в борьбе за оживление работы Советов в деревне в 1925-1929 гг. // Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – К., 1958; Вайнер Ф.Т. Борьба Коммунистической партии за укрепление государственного аппарата в 1921-1925 гг. // Автореф. дис. к.и.н. – Харьков, 1964; Гречко В.В. Оживление местных Советов УССР и совершенствование их аппарата в 1921-1927 гг. // Автореф. канд. юрид. наук. – К., 1960; Тригуб П.Н. На защите завоеваний Великого Октября. – Киев-Одесса, 1987; Бойко Е.Д. Борьба органов диктатуры пролетариата за укрепление социалистического строя на Украине. – К., 1987; Олейник Н.Н. Деятельность коммунистической партии по укреплению Советов (1921-1925). – Харьков, 1989; 3. Пиріг О.А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001; Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). – К., 1995; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні. 20-30-ті роки. – К., 1991; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – К., 1994. Кн. 1-2; Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993; Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). – Харків, 1991; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 1993; Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. – К., 1990; Бакуменко О.П. Здійснення нової економічної політики на Україні (соціально-політичні аспекти проблеми). // Автореф. дис. к.і.н. – К., 1992; 4. Отчет Подольского губисполкома за 1923 год. – Винница, 1924. – С.5; 5. Державний архів Вінницької області (далі -ДАВО). – Ф.- 236.- Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 239; 6. Вінницький обласний державний архів. Путівник. – Вінниця. – 1960. – С.60; 7. ДАВО. – Ф. – 4079.- Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18; 8. ДАВО. – Ф. – 310.- Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18; 9. ДАВО. – Ф. – 236.- Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 239; 10. ДАВО. – Ф. – 236.- Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 240; 11. ДАВО. – Ф. – 925.- Оп. 2. – Спр. 375. – Арк. 3, 8, 29; 12. ДАВО. – Ф. – 1304.- Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 624; 13. ДАВО. – Ф. – 925.- Оп. 2. – Спр. 577. – Арк. 105; 14. ДАВО. – Ф. – 925.- Оп. 2. – Спр. 1261. – Арк. 179; 15. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комнезами на Поділлі. – Вінниця, 2001. – С. 41; 16. Там само. – С. 40-42; 17. Там само. – С. 43; 18. ДАВО. – Ф. – 1.- Оп. 1. – Спр. 363. – Арк. 7; 19. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комнезами на Поділлі. – Вінниця, 2001. – С.35-36.

В.М. Василенко

ГОЛОДНІ ЛИХОЛІТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х РР. ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛІ

Голод як явище, що завжди мало негативні наслідки для того чи іншого народу, останнім часом став предметом дослідження багатьох істориків. Значна частина праць присвячена голоду 1921-1923 рр. на Поволжі та південних губерніях України. У радянській історіографії ця тема не була забороненою, проте її об'єктивному вивченню перешкоджали догматичні стереотипи. На сьогодні в певною мірою висвітлено причини голоду, кількість жертв, ставлення влади до цього явища. Проте існує ще низка питань, котрі потребують детального дослідження. Хоч на території Поділля у 1921 р. не спостерігались ознаки голоду, але волюнтаристська політика державної влади стосовно сільського господарства та селян в подальшому призвела до трагічних наслідків.

Вивченням проблеми голоду на Поділлі в 1920-х рр. займався І.Г. Шульга. На основі архівних джерел він визначив пік голоду на території краю, який припадає на 1924-1925 рр., дійшов висновку, що голод був зумовлений злочинною аграрною політикою більшовиків.¹ Сучасні дослідники, використовуючи матеріали архіву, подають більш детальну характеристику причин, наслідків голоду.² Цінним джерелом для дослідження голоду 1920-х рр. на Поділлі є збірник документів та матеріалів «Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.» У цій праці опубліковано нові архівні документи та матеріали, котрі розкривають трагічні сторінки історії Поділля. Більшість документів вперше введено до наукового обігу. Вони, безперечно, свідчать про те, що однією з головних причин голоду була політика керівництва СРСР, яке вилучало більшість сільськогосподарської продукції з регіону.³

Автор даної статті ставить перед собою завдання: охарактеризувати соціально-економічне становище Поділля в першій половині 1920-х рр. через призму наслідків голоду та організації боротьби з його проявами, проаналізувати суспільно-політичні настрої подолян.

Голод 1921-1923 рр., зумовлений несприятливими природними умовами, зокрема посухами

1921 та 1922 років, охопив райони Поволжя, Північного Кавказу і Півдня України. Ознаки голоду в Україні були виявлені на початку осені 1921 р., але вищі партійні та радянські органи республіки лише в грудні офіційно визнали його існування. Кількість голодуючих швидко зростала. Тільки у степових губерніях України вона зросла з грудня 1921 р. по травень 1922 р. більше, ніж утритчі – з 1,2 млн. до 3,8 млн. чол., а по всіх губерніях – до 5,6 млн. чол., що становило 25% їх жителів. По всіх радянських республіках голодувала п'ята частина населення – 22,6 млн. чол.⁴

Замовчувались справжні причини лихоліття, навмисно применшувались тривалість та інтенсивність голоду на Україні, який не поступався поволзькій трагедії. Викачування продовольчих ресурсів України для забезпечення армії та промислових центрів Радянської Росії трактувалося, як «братерська допомога трудящих УСРР голодуючому Поволжю». З 15 вересня було розпочато тиждень допомоги. Отже, радянське керівництво мало на меті виховувати в населення почуття допомоги, солідарності, співчуття: «даний захід має бути моментом підйому трудящих на вищий ступінь духовного розвитку, коли серце засвічується священним вогнем, очищується від дріб'язковості, стимулює до великих справ і подвигів».⁵

Врожай подолян був хоч і нижчий за середній, але кращий, ніж в решті українських губерній, тому на Подільську губернію випало завдання допомагати голодним областям. Агітація допомоги населенню, що потерпало від голоду, на Поділлі почалась вже з серпня 1921 р. Головна робота виражалась у прийомі дітей з голодних губерній. Подільська губернія мала забезпечити проживання 3 500 дітей, проте їх прибуло значно більше – за офіційними даними ця кількість сягала 5 957 осіб.⁶ Робітники та селяни ділилися своїми мізерними пайками, робили добровільні пожертвування з невеличких заробітків, віддавали останні особисті заощадження й цінності у фонд боротьби з голодом.

Центральна комісія допомоги голодуючим при ВУЦВК організувала серед населення врожайних районів розкладку так званих «голодних пайків» для допомоги потерпілим. Було проведено попередні розрахунки кількості голодних пайків, які можуть бути надані населенням УСРР. Залежно від ступеня врожайності було виділено шість категорій: перша – губернії з врожаєм 85 пудів з десятини в середньому по губернії, друга – більше 60 пудів, третя – більше 30 пудів, четверта – більше 15 пудів, п'ята – більше 10 пудів, шоста – більше 5 пудів. Подільська губернія відносилась до першої категорії, а це в свою чергу зобов'язувало здачу більшої кількості зерна.⁷ Податкові завдання окремим губерніям встановлювались адміністративними методами згори за попередніми підсумковими кошторисами Наркомпроду РСФРР, а не за результатами оподаткування селян, як передбачалося спочатку.

Оскільки в українських селян не було особливого бажання розлучатись зі своїм вирощеним врожаєм, податки стягували озброєні «робітничі продовольчі загони», подібно до збирання данини з підкорених народів. Так у протоколі засідання Української економічної ради «Про використання збройної сили для проведення продкомпанії в Подільській губернії» від 5 листопада 1921 р. зазначено вимогу «використати кінний корпус для проведення продкомпанії або ж надати 2 тисячі гвинтівок для озброєння продміліції».⁸ Використання воєнізованих формувань у хлібозаготовчій компанії породжувало багато зловживань стосовно селян, які були не в змозі сплатити податок. Тому часто карались невинні. Це був справжній терор проти українських селян.

Завдяки посиленню репресивних заходів, інтенсивність «хлібозаготівель» в Україні зросла. Майже все забране у селян зерно відправлялось до Росії. Здійснення надзвичайних заходів, які виходили за межі продподаткової політики (спеціальні податки, судово-адміністративний примус, а також організація благодійної допомоги), забезпечили приплив додаткових коштів для врятування голодуючих. У 1921-1922 рр. обсяг цих ресурсів становив 3,2 млн. пудів.⁹ У своїх заявах хлібороби Поділля часто скаржились на надмірно високі податки, гужповини, різні побори. Проте місцева влада змушувала вірити населення, що все йде на допомогу голодуючим у Поволжі та на півдні України. Хоч південні губернії України отримали статус голодуючих з грудня 1921 р., проте вони не отримували пільг, які надавались голодуючим районам РСФРР.

8 березня 1922 р. був введений разовий прогресивний загальногромадянський податок на користь голодуючим, від якого звільнялись лише червоноармійці, інваліди, багатодітні матері, безробітні, голодуючі селяни. Проте вже в 1922 р. з'являються заяви подільського населення про неспроможність виплатити податок на допомогу голодуючим, який складав 84 фунти (38,10 кг.).¹⁰

Навесні 1923 р. важко було з продовольством у південних районах Поділля. Помітивши перші ознаки голоду, місцева влада, отримавши субсидії від окружного виконавчого комітету, закупила продовольство для найбільш нужденних.¹¹

Для подолян важким видався 1924 рік. Дощів, особливо в південних районах, випало менше норми, багато мишей розвелось на полях, селянин не зібрав тієї кількості збіжжя, на яку розраховував. Місцева влада офіційно причинами голоду на Поділлі у 1924-1926 рр. оголосила посуху, неврожай, збитки від шкідників. Зокрема, в одному із звітів Тульчинського окрвиконкому зазначається: «Врожай цього року уявляється надзвичайно строкатим, наближаючись в окремих місцевостях до середнього, місцями до цілковитої загибелі. Взагалі врожай озимих хлібів визначається в 55% нормального врожаю нашої місцевості, який дає в середньому 33-34 пудів з десятини. Розмір врожаю ярових посівів значно нижче 42%».¹²

З інформаційних зведень дістаємо відомості, що значним фактором зниження врожайності була поява шкідників, як-от: «жук, кузька, польова миша, гесинська муха та інші». Так в Тульчинському окрузі шкідниками знищено 7% посівів, у Вінницькому окрузі – 25%.¹³ Досить часто в матеріалах архіву за 1924 р. натрапляємо на записи про те, що ще одним з факторів продовольчої кризи і напівголодного життя подолян було таке природне явище, як град. Зокрема, в Юзвинському районі градом було знищено до 90% посівів. Схожою була ситуація і в Ободнянському районі, де значна частина ярових посівів була пошкоджена.¹⁴

Особливо скрутною була ситуація на півдні Поділля, зокрема в південних районах Могилів-Подільського округу. Спеціально створена комісія для вивчення ситуації в даних районах виокремила серед їх жителів чотири групи. До першої групи належали незаможники, що не мали ні худоби, ні засобів обробітку землі, ні запасів продовольства, насіння, земельний наділ був не більшим 1 десятини – 15% населення – вже голодуючі. До другої групи належали незаможники, земельний наділ, яких не перевищував 2 десятин – 30% населення – могли протриматись не більше місяця лише за рахунок повного краху свого господарства. До третьої групи належали середняки, в користуванні яких знаходилось близько 3 десятин землі – 30% населення – продовольства їм вистачило б приблизно на 1,5 місяця. До четвертої групи віднесено категорію середняків, земельні площі яких склали 3 і більше десятин – 25% населення. На думку комісії, ця категорія населення могла прожити до нового урожаю. З результатів вивчення ситуації в даному регіоні було зроблено висновки, що «серед 1-ї категорії населення голодування набуло масового характеру, були випадки опухання людей; 2-а категорія населення виживає за рахунок розпродажу предметів господарства, одягу і вже найближчим часом також буде голодувати; 3-я категорія може протриматись 1-1,5 місяці, після чого буде поповнювати ряди перших двох категорій; 4-а категорія, найбільш заможна, потребує кредиту для отримання ярого насіння».¹⁵

Рятуючись від голоду, подільські жителі продавали власний одяг, речі домашнього вжитку. Селяни змушені були продавати худобу, щоб прохарчуватися самому і розрахуватися із державою. Владні структури почали спостерігати таке явище, як несплата податків населенням, відчутним став брак продовольства.

Погодні умови початку 1925 р. не дали надії селянам на покращення соціально-економічної ситуації. В інформаційному зведенні Подільського губвідділу ДПУ взимку 1925 р. зазначено: «у зв'язку з відсутністю снігу і морозів, стан посівів, до того ж пошкоджених ще восени шкідниками, поганий. Селяни роблять висновок, що і в цьому році буде недорід».¹⁶

Кульмінація голоду в Подільській губернії наступила в 1925 р. За архівними даними, на червень 1925 р. в Тульчинському районі від голоду потерпало 70% населення, в Барському районі – 50%, в Шаргородському районі – 60%, в Муровано-Курилівському районі – 50%, в Джуринському районі – 70%, в Ямпільському районі – 60%.¹⁷

Вкрай важке становище змушувало населення залишати свої обжиті місця і переселятись. Зокрема в с. Михайлівка Мурафського району на переселення записались 30 сімей. У листі Ямпільського райпарткому подається така статистика: виїхало більше 100 сімей, мають бажання залишити обжиті місця ще 220 сімей. Із переселених та тих, що подали заяви на переселення 50% членів КНС, 48% середняків, 2% заможних.¹⁸ Щоденно в отриманих від секретарів листах зазначено, що їм ставлять безліч запитань стосовно можливості швидкого переселення. Селяни погоджувались на будь-які роботи, щоб отримати взамін шматок хліба. Порівнюючи власне становище із життям міського населення, зокрема робітників, селяни переважно думали, що населенню міста живеться краще, вони все мають. Наприклад, місцева влада Мурафського району помітила вороже ставлення селян до робітників Деревчинського цукрового заводу – «вони живуть краще селян і робота набагато легша».¹⁹ Звичайно, такі настрої серед населення були спровоковані діяльністю радянської влади та соціально-економічним становищем того часу. Адже керівництво вважало, що голодні, але згуртовані робітничі колективи будуть набагато небезпечнішими для влади, аніж голодуючі розпорошені

селяни. Голод, що спричинив розорення значної кількості селянських господарств, загострив чимало інших соціальних та економічних проблем: бандитизм, безпритульність, безробіття.

Відчуваючи складну ситуацію, населення зверталось за допомогою до влади. Так селяни с. Карпівка Яругського району Могилівського округу звернулися за продовольчою допомогою до голови КНС та голови сільської ради: «Просимо звернути серйозну увагу на продовольчу ситуацію, що склалася, й не відкладати в далекий ящик, а зараз почати клопотання перед органами Радянської влади, аби була дана допомога населенню, бо в іншому разі можуть виникнути різні непорозуміння – це ж голодний натовп демонстрантів».²⁰

Проте влада в'яло реагувала на ту складну ситуацію, яка склалась в регіоні, податкова політика продовжувала діяти, ще більше обтяжуючи життя селян Поділля. У квітні 1925 р. після виплати податку 15% населення Джушинського району залишилось без продуктів харчування.²¹ Населення примусово здавало усі податки, оскільки «перед радянською владою було поставлено багато завдань: відновити грошову систему, підняти на вищий рівень промисловість, посилити роботу усіх апаратів радянської влади, знищити таке явище, як бандитизм».²² Саме примусові методи, застосовані при стягуванні податків, сприяли виконанню програми збору податку у Подільській губернії більше ніж на 100%.

Важке соціально-економічне становище спричинило до появи такого явища, як недовіра владі. В одній із доповідей представника Могилівського округу В. Потерлевича голові Губвиконкому зазначалось: «на селі є два види бандитизму – конокрадство та підпалювання. Вони народились самі собою, і ми з ними зможемо справитись. Проте нічого не сказано про третій вид бандитизму, котрий походить з боку влади. Це – голод. Влада знала, що у нас була засуха, влада знала, що в нашому регіоні був недорід, але коли настав час платити податок, то нам сказали: «Плати, а як не заплатиш, то підеш у в'язницю». Через те ми змушені були продавати свій хліб по 50 коп. за пуд більш заможним. Зараз влада каже: «Заплати нам по 4 крб. за пуд», - тобто у 8 разів більше, що ми брали, а цих 8 пудів нам вистачило б до нового урожаю. Кажуть нам, що вийшла помилка. Влада не має права так казати, влада, на яку ми покладали всю свою надію. Ви нами правите, наше життя залежить від вас, а ви кажете, що помилились.»²³ Погодні умови початку 1926 р. дещо покращили соціально-економічний рівень життя подолян. Проте знову ж таки податкова політика радянської влади змушувала населення тягти на собі важке ярмо.

Отже, голодні лихоліття першої половини 1920-х рр. мали безпосередній вплив на соціально-економічне становище Поділля. Політика тогочасної влади, що, нехтуючи реальними умовами та можливостями і керуючись суб'єктивними бажаннями й довільними рішеннями осіб, які її здійснювали, зумовила поширення голоду на інші території держави, в тому числі й Поділля. Це призвело до певного протистояння між народом та керівництвом. Більшовики розуміли, що згуртованість голодуючого робітничого класу небезпечніше для влади, ніж голодуючі неорганізовані селяни. Тому весь тягар податків був скинутий на контингент сільських жителів, аби забезпечити продовольством місто. На основі цього взаємостосунки та настрої селянства та робітників значно ускладнились, породжуючи неприязнь. Голодні роки були роками занепаду моралі, розгулу злочинності, зневіри, безнадії у краще майбутнє. Голод на Поділлі 1924-1926 рр. залишив неабиякий слід в історії краю. Тому необхідно враховувати помилки, яких припустилась тогочасна радянська влада, аби подібне не повторювалось, а назавжди залишилось у минулому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993 – 224с.; 2. Кравченко П.М., Мельничук І.П. Документи державного архіву Вінницької області про голод 1924-1926 рр. на Поділлі// Наукові записки ВДПУ. Серія: Історія. Випуск 3. – Вінниця, 2001. – С. 261; 3. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. : Збірник документів та матеріалів//Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»(голова І.С. Гамрецький , заступники голови В.П. Лациба, С.С. Нешикта ін.) .Автори-упорядники: р. Ю. Подкур, В.Ю. Васильєв, П.М. Кравченко, В.П. Лациба, І.П. Мельничук, В.І. Петренко. – Вінниця, 2007 – 704 с.; 4. Мовчан О.М. Голод 1921-1923 рр. на Україні. // Український історичний журнал. – 1990. - №10. – с. 41; 5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1497. – Арк.18; 6. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 727. – Арк. 128; 7. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 252; 8. Голод 1921-1923 рр. в Україні: Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – с. 44 – 45.; 9. Мовчан О. Вказана праця. – С. 44; 10. ДАВО. – Ф.925. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 10; 11. ДАВО. – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк.85-86; 12. ДАВО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 154; 13. ДАВО. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 119; 14. ДАВО. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 29; 15. ДАВО. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 450. – Арк. 26; 16. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. : Збірник документів та матеріалів. – Вінниця, 2007 – С.80; 17. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 502. – Арк. 342; Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 57. – Арк. 203, 216; 18. ДАВО. – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 1; 19. Голод та голодомор

на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – С.140; 20. ДАВО. – Ф. 31. - Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 242; 21. ДАВО. – Ф. 1. - Оп. 1. – Спр. 502. – Арк. 280; 22. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 404. – Арк. 5; 23. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – С.107.

Т.П. Антонішина

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ СЕКЦІЙ НА ПОДІЛЛІ В 20-Х РР. ХХ СТ.

Україна з перших кроків свого незалежного існування проголосила невід'ємне право кожного її громадянина, незалежно від національності, на вільний прояв своєї етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. З метою послідовного дотримання цього принципу потрібно дбати не тільки про впорядковане сьогодення, але й про викриття «білих плям» в минувшині України. Особливе місце займають дослідження з історії України 20-х рр. ХХ ст. Складний міжнаціональний процес став характерною рисою вказаного періоду. Боротьба титульної нації за збереження державності тісно переплелась із прагненнями національних меншин України відстояти власну культурно-національну ідентичність. Складними й суперечливими стали взаємини населення із новою радянською владою. Компартія припинила безконтрольний розвиток громадського та культурного життя всіх народів. З метою ефективнішого впровадження соціалістичних ідей та контролю над громадянами було ініційовано створення нових державних установ. У даній статті зупинимо увагу на заснованих у 1920-роках секціях національних меншин, зокрема на єврейській.

Спеціальних праць, присвячених історії відділу національних меншин при НКВС або ж діяльності секцій національних меншин, немає. Однак відзначимо, що цього аспекту торкалися дослідники українського єврейства та фахівці з вивчення методів радянської України. Так серед авторів, що дотично розглянули тему єврейських радянських державних органів, слід назвати Л. Місінкевича, М. Журбу, Л. Килимника, О. Зарембу, П. Слободянюка та ін¹. Також певну кількість фактичного матеріалу знаходимо у довідниках з етнології та історії². Варто окремо відзначити спільну працю вітчизняних та ізраїльських дослідників, де зроблено спробу розглянути всі основні аспекти діяльності євсекцій³.

Ілюструють діяльність євсекцій звіти, резолюції, листи, висновки, протоколи засідань, які на сьогодні сконцентровані у фондах архівів. Всебічно відстежити й розкрити форми й методи роботи державних органів серед національних меншин дає можливість фонд Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК (Ф. 413) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та фонд Центрального комітету комуністичної партії України (Ф. 1., Оп. 20.) Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Матеріали центральних державних архівів доповнюють документи архівів Вінницької та Хмельницької областей.

Прагнучи залучити все населення до соціалістичного суспільного експерименту, компартійна верхівка одночасно з проголошенням українізації декларувала забезпечення широких можливостей для господарсько-культурного поступу національних меншин. Спрямовувати й координувати роботу з обслуговування потреб некорінного населення республіки в контексті завдань радянської громадськості були покликані спеціальні партійно-державні утворення.

Серед державно-адміністративних органів виділявся створений у жовтні 1922 р. при НКВС України відділ національних меншин. Його універсальні функції, поряд із формуванням класової свідомості й залучення до господарських і політичних форм радянського будівництва різнонаціональних громадян, передбачали «боротьбу з антирадянськими й контрреволюційними проявами в середовищі нацменшостей»⁴. Одним із специфічних напрямів діяльності відділу був адміністративний контроль за етноконфесійними громадами, національними кооперативними товариствами та громадсько-політичними об'єднаннями нацменшин. Заходи щодо цих громадських об'єднань відділ нацменшин здійснював у контакті з іншими силовими структурами та адміністративними органами: Нарком'юстом, Всеукраїнською надзвичайною комісією боротьби з контрреволюцією, Центральною міжвідомчою комісією у справах союзів та громад, що входила до складу Адміністративно-організаційного управління НКВС⁵.

29 квітня 1924 р. для більш ефективного проведення законодавчої та організаційно-практичної роботи серед національних груп створюється Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВКу. Вона перебрала на себе в значно розширеному вигляді функції відділу нацменшин Наркомату внутрішніх справ, що так чи інакше стосувались діяльності національних громадських об'єднань. Новоутворений орган мав сприяти мирному будівництву та братерському співробітництву усіх національностей, їх матеріальному та культурному розвитку⁶. При губернських і територіальних виконкомах рад організуються місцеві комісії й бюро ЦКНМ, головним завданням яких було